

ISSN 1300-1458

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

CTAD

• Sayı 2 • Güz 2005

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Yıl: 1 Sayı: 2 Güz 2005

Sahibi Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Prof.Dr. Mustafa YILMAZ

Editör Yard. Doç.Dr. Yonca ANZERLİOĞLU
Dr. Yasemin DOĞANER

Yayın Kurulu Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Başkan)
Doç.Dr. Fatma ACUN
Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Doç. Dr. Adil DAĞISTAN
Yard. Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU
Yard.Doç. Dr. Ayten SEZER
Dr. Yasemin DOĞANER
Dr. Derviş KILINÇKAYA

Yayına Hazırlayan Dr. Yasemin DOĞANER

Hakem Kurulu
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun.
Prof. Dr. S. Esin DAYI
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskişehir.
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Konya.
Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
Türk Tarih Kurumu, Ankara.
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ
Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara.
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
Doç. Dr. Oğuz AYTEPE
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
Doç.Dr. Gökhan ÇETİNSAYA
İstanbul Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İstanbul.
Doç. Dr. Gümeç KARAMUK
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ankara.
Doç. Dr. Yusuf SARINAY
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Osmanlı Devleti'nde Hıristiyan ve Musevi Unsurlar Arası İlişkiler

Halil ŐİMŐEK

Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

ÖZET

Gayrimüslim unsurlar arası ilişkilerde devletin bütün kurumlarıyla ayakta olduğu yükselme döneminde dikkate değer bir çatışma görülmez. 1530 yılında Amasya ve Tokat'ta Musevilerle Hıristiyan unsurlar arasında çıkan olaylarda görüldüğü üzere bizzat Kanuni Sultan Süleyman'ın müdahil olmasıyla sorun kökten ve kalıcı olarak çözülmüştür. Buna karşın ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde; 1840 yılında Şam'da yaşanan *kan iftirası* olayı, arkasından bütün ülke coğrafyasına yayılan ve tekrarlanan bir çatışmalar silsilesinin başlangıcı olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılda yaşanan yoğun çatışmalar yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Aradaki çatışmanın kökeninde dini nedenler olmakla birlikte, özellikle İstanbul, İzmir, Selanik ve Halep gibi şehirlerde buna ticari rekabet de eklenmiştir. Çalışmamızda Hıristiyan – Musevi unsurlar arasındaki bu ilişkiler kısmen arşiv belgelerine de dayandırılarak makale ölçüsünde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gayrimüslimler, Musevi, Hıristiyan, Osmanlı Devleti, Milliyetçilik.

SUMMARY

The Relations Between Christian And Jewish Components In The Ottoman State

There isn't seen any significant conflict between the non-muslim components of the Ottoman State at the Classical period when all the associations of the state were strong. In 1530 the problem took place between Jews and Christians in Amasya and Tokat were solved radically and permanently by Suleyman the Magnificent. On the other hand in the 19th century; the *kan iftirası* event in 1840 in Damascus was the beginning of a chain of conflict which spread out all the regions of the country. This conflict continued until first quarter of the 20th century. In

the origin of the conflict there were religious reasons. Furthermore, commercial competition between them especially in İstanbul, İzmir, Selonika (Thessalonike) and Aleppo had influenced on the conflict. In this article the relations between Jews and Christian components of the Ottoman State are evaluated by using some archive documents.

Key Words: Non-muslim, Jewish, Christians, Ottoman State, Nationalism.

Osmanlı devletinin klasik dönemi olarak kabul edebileceğimiz 14 ve 17. yüzyıllar arasında *gayrimüslim* olarak tanımlanan üç unsur vardı. Bunlar Rum, Ermeni ve Musevî Milletleri idi. Din ve mezhep bağlamında yapılan bu tasnifte, her gayrimüslim gruba *millet* adı verilmiştir ki, burada *millet* den kasıt modern dönemde yüklediğimiz anlamıyla "ulus"tan farklı din ve mezhepleri bakımından ortaklık taşıyan topluluklardır¹. Gayrimüslim unsurlar, milletlere ayrılırken ölçüt alınan temel değer din ve mezhep olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin nüfus unsurunu teşkil eden halk; Türk, Arap, Arnavut, Çerkez, Rum, Ermeni, Yahudi değil, Müslüman, Ortodoks, Katolik, Protestan yada Musevî olarak tasnif edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren de Arapça'daki kökü itibarıyla din ve mezhep anlamına gelen *millet* adı yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır². Burada Rum Milleti yada Ermeni Milleti denildiğinde ifade edilmek istenen husus, mezhebe ve dine dayalı mensubiyettir. Arapça konuşan Ortodoks Hıristiyan Araplar *Millet-i Rumdan* olduğu gibi, Rumca konuşan ancak Müslüman olan Ege adaları ahalisi yada Lübnan'daki bir Katolik Rum *Millet-i Rumdan* değildir. Öte yandan Katolik yada Protestan bir Ermeni ise *Millet-i Ermeniyen* dan değildir.

Hâkim unsur olan Müslümanlar, *Millet-i İslâmiye* yada *Millet-i Hâkime* yani egemen millet olarak tanımlanırdı. Bu tanımlamanın içeriği de aynı şekilde din kıstasına göredir ki, farklı etnik gruplardan, farklı dilleri konuşsalar dahi Müslümanlar bu gruba dâhildir³.

Rum milletleri etnik köken itibarıyla ağırlıklı olarak Yunanlılardı. Bu *dini kimlik* içinde başka etnik kökenlerden gelen Ortodoks kilisesine bağlı, fakat; farklı etnik kökene sahip halklar geniş bir yelpaze oluşturuyordu ki; bunlar Sırp, Bulgarlar, Arnavutlar, Hıristiyan Araplar ve Hıristiyan Türklerdi⁴.

Ermeni Milleti ise Ermeni Gregoryen kilisesine tabi olan Ermenilerden meydana gelmekteydi ve Rum ile Musevilere göre daha türdeş bir yapıya sahip idiler.⁵ Ermeniler

1. Bkz. Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, s. 76; Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK, Ankara, 1996, s. 9-12.
2. Millet; Arapça'da isimdir ve çoğulu millet dir. Kelimenin dört temel anlamı vardır. Bunlar; din ve mezhep, din veya mezhep mensuplarının tamamı, sınıf ve kategori anlamlarıdır. Öncelikli olarak dini grupları ifade eden *millet*, etnik anlam taşımayıp bugünkü anlamından bütünüyle farklı olarak kullanılmıştır. Örneğin *millet-i beyza*; Müslümanlar, *millet-i hâkime*; toplumu yöneten hakim din grubu, anlamında kullanılmıştır. Bkz. Yavuz Ercan, a.g.e., s. XX.
3. Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve gayrimüslimlerin tabi oldukları hukuki statü için bkz. Yavuz Ercan, a.g.e., s. 173-247; Gülnihal Bozkurt, a.g.e., s. 7-32; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul, 1996, s. 44-58; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul, 2004.
4. Bkz. Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Sabah Kitapları, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1999, s. 251.
5. Bkz. Lewis, *Ortadoğu*, s. 251.

arasında, Türkçe konuşan bir kesim de mevcuttu ve bunlar Ermeni harfleriyle Türkçe yazarlardı⁶. Gerek Rum ve gerekse Ermeni Milleti içerisinde Katolik Rum ve Ermenilerle Protestanlığı seçmiş olanlar ayrı bir *millet* olarak tanımlanıyorlardı.

Çingeneler, Süryaniler, Suriye ve Mısır Monofizitleri ve Bosnalı Bogomiller Osmanlı yönetimi tarafından Ermeni milleti içerisinde değerlendirilmiş ve Ermeni Patrikhanesine bağlı kabul edilmişlerdir⁷. Benzer şekilde Nastûrî Kilisesi de Ermeni Patrikliğine bağlanmış ve Nasturiler, Ermeni milleti içinde mütalaa edilmiştir⁸. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrasında Mısır Kıpti Kilisesi ile Habeş Kilisesi de yine Ermeni Patrikliğine bağlanmıştır⁹. Esasen Ermeni Milletine, Musevi ve Ortodoksların dışındaki tüm Hıristiyan unsurlar üzerinde yetki tanınmıştır¹⁰.

Musevi milleti bünyesinde 1492 yılında İspanya'dan kaçan ve İspanyolca konuşan bir kesim ile Mısır, Irak ve Suriye'de Arapça konuşanlar ve Ege adalarında Rumca konuşan Musevi toplumlarının yanı sıra, ülkede dağınık olarak yaşayan ve değişik dilleri konuşan Museviler de bulunuyordu¹¹. Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethettiğinde İstanbul'daki Hahambaşına rakip olmasını önlemek amacıyla *Nağid* olarak adlandırılan Musevi cemaati liderinin sahip olduğu yetkileri kaldırarak bölgedeki Musevileri de İstanbul'a bağlamıştır¹².

Millet-i Hâkime olarak kabul edilen Müslümanlar arasında Türkçe, Arapça, Arnavutça, Kürtçe, Rumca ve farklı Balkan ve Kafkas dil, lehçe ve ağızlarını konuşanlar vardı. Osmanlı millet sistemi içinde, bu milletlerin, devlet nezdindeki kimlikleri dinî temellere dayanıyordu. Kolayca tahmin edilebileceği gibi etnik benzerlik veya dayanışma kimliğinin belirleyici unsuru değildi. Etnik dayanışmalar ne temel kimliği belirliyor ne de nihai bağlılığı tayin ediyordu. Mensubiyetlerin belirlenmesinde konuşulan günlük dil, tek başına bir atıf noktası oluşturmuyordu. Yani konuşulan günlük dil, Türkçe yada Arapça olmasına rağmen İstanbul'daki bir Türk kendisini Türk olarak, yada Mısır'daki bir Arap, Arap olarak tanımlamazdı. Kendisini Türk olarak tanımlayan kesim kırılık alandaki konar-göçer boylar, Arap olarak tanımlayanlar ise daha ziyade çöle yakın coğrafyada benzér bir hayatı sürdüren Bedevilerdi. Osmanlı Devleti bünyesindeki milletlerin kendilerini dinden bağımsız olarak etnik kimlikleriyle tanımlamaları modern çağlarda, Avrupa'daki milliyetçilik akımının ülkeye girişi ile başlayacaktır¹³.

Osmanlı toplumunu oluşturan gayrimüslim unsurlar, devletin tüm kurumlarıyla ayakta olduğu klasik dönemde, temelleri zimmet hukukunca belirlenmiş *millet sistemi*

6. Bkz. Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yay., İstanbul, 1983, s. 68-75.

7. Eryılmaz, a.g.e., s. 35.

8. Bkz. Yonca Anzerlioğlu, "XIX. yy. ve Sonrasında Nasturi Hıristiyanların Faaliyetleri", *Türk Yurdu*, Ekim 1998, Cilt: 18, Sayı: 134, s. 178.

9. Gülnihal Bozkurt, a.g.e., s. 13.

10. Bkz. Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK, Ankara, 1986, s. 56; Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999, s. 60; Eryılmaz, a.g.e., s. 34, 35.

11. Lewis, *Ortadoğu*, s. 251.

12. Eryılmaz, a.g.e., s. 36.

13. Bkz. Gülnihal Bozkurt, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 43, Sayı 1-4, Ankara, 1993 s. 50; Bernard Lewis, *Ortadoğu*, s. 251-252.

çerçevesinde; toplumsal, ekonomik ve dini yaşamlarını sürdürüyorlardı. Osmanlı Devletinin gerçekleştirmeyi başardığı bu toplumsal düzen, çağdaşı olan Avrupa devletleri ile karşılaştırıldığında, temel dini ve vicdanî özgürlükler açısından oldukça farklı ve modern değerlere yakın görünmektedir. Devlet, ekonomik ve askeri bakımdan en yüksek gücüne ulaştığı 14-17. yüzyıllar arasında gayrimüslim unsurlar arasında çıkan ihtilaflara bir hakem olarak müdahale etmiş ve cemaatler arası gerginlikleri bir çatışmaya dönüşmeden çözmeyi başarmıştır.

Gayrimüslim cemaatler arası gerginliklerden kastımız, öncelikli olarak, Hıristiyan Osmanlılarla, Musevî Osmanlılar arasında ticari rekabete dayanan sürtüşmeler ve dinlerin tabiatında var olan teolojik farklılıklardan kaynaklanan rekabet ve münakaşalardır. Gayrimüslimler arasında Hıristiyan unsurlar genel bir tavır olarak, Musevileri hor görüp aşağılıkları gibi, kendi aralarında da geleneksel bir rekabet vardı. Rumların Ermenilerle mevcut çekişmeleri ve Gregoryen, Katolik, Protestan Ermenilerin salt kiliseler arasındaki ayrılıklar yüzünden birbirleriyle de çatıştıkları bilinen bir vakadır¹⁴. Hıristiyan ve Musevî unsurlar arasındaki rekabet ve çatışmayı, tarafları tanımlayabilmek açısından biraz daha daraltırsak, karşımıza; Musevî Milleti ile Rum Milleti arasında yaşanan ve başlangıcı ilk çağlara uzanan hesaplaşmalar çıkar.

Osmanlı Devletinin, *Osmanlılık* temeline dayalı birlikteliği sürdürebilecek güce sahip olduğu dönemlerde, gayrimüslim tebaası arasındaki gerilimi sükûnetle giderilmiş, çıkan problemleri ise tarafların *rızasını* sağlayan bir hakkaniyetle çözülmüştür. Buna karşın, gerileme döneminde başlayıp; ekonomik, adli ve askeri alanlarda çözülme sürecinde iktidarın içine düştüğü zayıflıkların etkisiyle dış müdahalelere açık hale gelmesi nedeniyle, üstlendiği *düzenleyici* işlev büyük ölçüde kaybedilmiştir¹⁵. Bunun üstüne, Fransız İhtilali ile yayılmaya başlayan ve Osmanlı ülkesine de sirayet eden milliyetçilik akımı, anasır arasındaki uçurumları olabildiğince derinleştirmiş, bu ise tarihe dayalı kökleri olan karşılıklı problemlerin su yüzüne çıkması sonucunu doğurmuştur.

Bu çalışmanın genel çerçevesini, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası arasındaki ilişkilerin incelenmesi oluşturmakla beraber, ağırlıklı olarak Hıristiyan ve Musevîler arasındaki rekabetlerin ortaya konulmasına çalışılmıştır. Özelde ise çatışma ve rekabetin çok yoğun olarak yaşandığı Musevî-Rum tebaa kapsamında vermeye çalışacağız. İki kesim arasındaki çatışmanın kökenlerine indiğimizde karşımıza dini ve ticarî nedenler çıkar. Dönem itibarıyla ondokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın ilk çeyreği üzerinde durulmakla birlikte birtakım problemlerin anlaşılabilirliğini sağlama maksadıyla yer yer daha önceki dönemlerde yaşanmış gelişmelere de değinilecektir.

Klasik dönemde milletler arasında bir hiyerarşi vardı ve bu, Rum Milleti, Ermeni Milleti ve Musevî Milleti sırasını izlerdi. Protokolde bu sıralamaya alışmış olan Rumlar,

14. Bkz. Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, Cilt: 1, Çev: Osman Akınhay, Papirüs Yay., İstanbul, 1997, s. 76.

15. 1840 yılında Şam'da Hıristiyanlar ile Musevîler arasında çıkan olaylara İngiltere ve Fransa müdahil olmuş, ağırlıklı olarak Musevîlerden oluşturulan ortak heyet Osmanlı idaresi nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bkz. Arif Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç Yay., Ankara, 2003, s. 226-227.

Tanzimat ve İslahat fermanlarıyla getirilmeye çalışılan yurttaşların eşitliğinden memnun değillerdi. Mevcut statünün değişmesi patrikleri rahatsız etmiş, “Devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz İslâm'ın tefevvukuna râzi idik” tarzında yakınmalara neden olmuştur¹⁶. Rum patriği Gülhane Hatt-ı Hûmayunu okunurken hazır bulunanlardandı ve ferman okunup kırmızı atlastan yapılmış bir keseye konulduğunda “inşallah bir daha bu keseden dışarı çıkmaz” sözleriyle memnuniyetsizliğini ifade edecektir¹⁷. Hıristiyan unsurların bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere Musevilerle eşit görülme ve tutulma, tahkir ve aşağılanma sebebi olarak görülmektedir. Bu tür yakınmaların gerisinde, Hıristiyan ve Musevî cemaatleri arasındaki derin ve kapatılması zor uçurumun yattığı söylenebilir.

Rum cemaati bu yakınmasında haksız da sayılmazdı. Zira on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda özellikle İstanbul Fener'de meskûn bazı aristokrat Rum aileleri devlet bünyesinde çok önemli görevlere gelmişlerdi. Bu kimseler hukuken olmayıp, soydan gelen aristokrat bir zümreydi. Bu aileler çocuklarına Osmanlıca'yı ilmiye ve kalemîyeye mensup hocalar aracılığıyla en iyi şekilde öğretir, akabinde de Avrupa'da tahsile gönderirler ve Avrupa dillerini öğretirlerdi. Bu ailelerin temel özellikleri Avrupai yaşam tarzını çok iyi bilmelerine karşın Osmanlı kültür çevresinde kalmalarıdır¹⁸.

Babiâli Yüksek Tercümanlığı ile elçilik heyetleri tercümanlıkları Rumların elindeydi. Bu ise, devletin Avrupa devletleri ile olan ilişkilerinde kendilerinin baş aktör olmasını sağlıyordu. Divân-ı Hümâyün baştercümanlığı makamı niçin bir rekabet alanıydı, etkinliğinin altında yatan neydi?

Her şeyden önce bu makamı elinde bulunduranlar ülke içerisinde muazzam bir nüfuz sahibi oluyorlardı. Bizzat yabancı devlet temsilcileriyle yapılan özel görüşmelere kadar Sadrazamın yanında bulunması, baştercümana büyük bir güç veriyordu. Bu yolla Babiâli baştercümanlığını elinde bulunduran grup diğerlerine karşı üstün bir konum edinirken, bir taraftan da devlet politikalarının can alıcı gizli noktalarına vâkif oluyorlardı. Yabancı devlet elçileri Divan-ı Humâyun'a geldiklerinde baştercüman, Sadrazamın da bulunduğu konuşmaları tercüme ederdi. Bu durum onları özellikle Avrupa devletlerinin diplomatları nezdinde de nüfuzlu kılıyordu. Muhtemeldir ki, Osmanlı yönetimine olan yakınlıkları referansıya Avrupa devletleri ile çok daha etkin olarak ticari bağlantı kuruyorlardı.

Baştercümanlar'ın, yardımcıları da vardı. Bunlar sekiz kişilik *dil oğlanı* ile on iki kişilik hizmetkârlarıydı. Bu görevliler baştercüman gibi cizyeden muaftılar. Dil oğlanları ve hizmetkârların tamamı Rum'du¹⁹.

Öte yandan Avrupa'ya gönderilen her Osmanlı elçisinin yanında bir Rum tercüman bulunuyordu ki, bu konum, kendilerine gerek toplum içerisinde ve gerekse devlet yönetiminde büyük prestij sağlıyordu²⁰. İslahat Döneminde, özellikle askerî alandaki reformlar için Avrupa'dan gelen uzmanlara Rumlar tercümanlık yapmıştır. Kurum

16. Cevdet Paşa, *Tezâkir, 1-12*, Yay: Cavid Baysun, TTK, Ankara, 1991, s. 68.

17. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt*, TTK, Ankara, 1994, s. 187.

18. Bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yay., İstanbul, 2004, s. 48-50.

19. Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar – Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s. 22.

20. Bkz. Karal, a.g.e., s. 187.

tercümanlıklarına–ki, en önemlisi Derya Tercümanlığı'dır- Fener'li Rum Beyleri atanır; bu görevde Kaptan Paşa'ya kâtiplik yaparak, adalardaki gayrimüslim ahalinin vergilerini ödeyip ödemediklerini kontrol ettiklerinden, buralarda meskun diğer Hıristiyan ahali ve Museviler üzerinde etkin bir nüfuza sahip olurlardı. Bu kişiler, yeteneklerine bağlı olarak, Derya Tercümanlığından yükselerek Divân-ı Hümayun Baş tercümanlığı ve Eflak-Boğdan voyvodalıklarına yükselirlerdi²¹. Tanzimat ile birlikte kurulmak istenen yeni sistem, yukarıda saydığımız pek çok imtiyazı ortadan kaldırıyor ve tebaa arasında bir eşitlik yaratmayı hedefliyordu. Dolayısıyla Ferman ile hedeflenen bu durumun gerçekleşmesi doğal olarak en çok Rum cemaatinin menfaatleri ile yakından ilgiliydi.

Hıristiyan ve Musevî unsurlar arasındaki ilişkileri etkileyen önemli faktörlerden birisi de dinî inanışlardır. Bernard Lewis'e göre; Hıristiyanlığın daha başlangıç dönemlerinde Museviler *tanrı katilliği* ile suçlanmışlardır. Hıristiyan kaynaklara göre, Hz. İsa'yı reddeden Museviler, bu inkârları ile de kalmamışlar ve onu öldürerek kanını başlarına sürmüşlerdir. Bundan dolayı Hıristiyan teolojik kuramı gereği bu olay *tanrı katilliği* olarak değerlendirilmiştir. Bu konu iki bin yıla yakın bir zaman diliminde "*çocukluktan itibaren Hıristiyanların zihinlerine kazındı*"²².

Dinî taassubun yoğun olduğu dönemler ve bölgelerde bu yargı bir nefret ve saldırıya dönüşmüştür ki, İspanya'da yaşanan Engizisyon, Doğu Avrupa'daki Yahudi karşıtı uygulamalar ve diğer Avrupa ülkelerinde Musevilere karşı Orta ve Yakın Çağ boyunca izlenen politikalar, bunun yaşanan örnekleridir²³.

Hıristiyan dünyasına ait anti-semitik yayınlarda, kuyuların Musevilerce zehirlenmesi, Kara Ölüm, dinî ayinlerde kanlarını kullanmak amacıyla Hıristiyan çocukların öldürülmesi, kutsanmış ekmeğe saygısızlık etmek ve benzeri suçlamalar sıkça yer alır. Bu iddiaları öne sürenlerce Museviler Tanrı tarafından lanetlenerek kendilerine bela olarak kötü koku (*foetor judaicus*) verilmiştir²⁴.

Teolojik tartışma ve yargılar ekonomik endişelerle de yoğrulunca olay çok daha karmaşık bir hâl alacak ve Osmanlı toprakları, özellikle Musevilerle Rumlar arasında acımasız bir rekabet ve düşmanlığa sahne olacaktır²⁵.

Osmanlı Devleti'nde, özellikle Balkanlarda, Rumların gözünde Museviler; İsa peygambere ihanet ve onun çarımha gerilmesinden dolayı suçludurlar. İsa peygamberin yerini Romalılara ihbar ederek ihanet eden bir Musevidir. Dolayısıyla çarımha gerilme olayının sorumlusunun bir Musevî olduğuna dair inançtan dolayı Osmanlı Hıristiyan

21. Bkz. Bağış, a.g.e., s. 18 – 24.

22. Bkz. Lewis, *Semitizm ve Anti-Semitizm*, Çev: Hür Güldü, Everest Yay., İstanbul, 2004, s. 102–103.

23. Öyle ki Hıristiyan ülkelerdeki Musevî karşıtı uygulamaların bir sonucu olarak henüz 1492'deki Engizisyon hadisesinden çok önceleri 1394'de II. Murat'ın saltanatı esnasında Fransa'dan kovulan, 1470'de Fatih Sultan Mehmet saltanatı zamanında Bavyera Kralı tarafından kovulan Museviler, Osmanlı ülkesine sığınarak yerleşmişlerdir. Bkz. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947, s. 15, 16. Ayrıca Ortaçağ Avrupa ülkelerinde Musevilerin muhatap oldukları muameleler için bkz. Simeon, *Tarihte Ermeniler 1608–1619*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 1999, s. 115–133; Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, Çev: Filiz Orman, Pozitif Yay., İstanbul, t.y., s. 293–379.

24. Bkz. Lewis, *Semitizm ve Anti-Semitizm*, s. 104, 109.

25. Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik / Salonique, 1830–1912*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001, s. 359.

unsurları arasında Musevilere sıcak bakılmaz. "Bu yüzden bu iki toplum, hem toplum içinde birbirine karışmıyor hem de her fırsatta aralarında anlaşmazlıklar çıkıyordu."²⁶

Ortadoğu'da başlangıcı ilkçağlara uzanan Rum-Musevi rekabeti bilinen bir gerçektir. Öyle ki, Musevi asıllı yazarlarca, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı ülkesinde idari anlamda da bir kriz konusu olan, "kan iftirası";²⁷ kaynağını Ortodoks Rum topluluklarında bulur²⁸. Bernard Lewis'e göre; "Söz konusu ithamların Avrupa ve Hıristiyan kökenli olduğu tartışma gerektirmeyecek kadar açıktır."²⁹ Henri Nahum, Rumlar arasındaki Musevi karşıtlığını "popüler Rum Yahudi karşıtlığı" olarak tanımlar³⁰ ve seyyahların dilinden Rumların Musevilere bakışını verir:

"Komşuları, Yahudileri hiç sevmiyor. Rumlar onları kıskanıyor ve haklarında her türlü masalı uyduruyorlar. Aralarında biri bana dedi ki İbraniler geceleri toplanıp küçük çocukların kanını içerler. Bir Yahudi bir tarlaya bir tohum atacak olsa, diye ekledi, o toprak kurur ve solar. Bir Yahudi sandala binip kürek çekmek istese, deniz inançsızca itaat etmeyi reddeder ve sandal hareketsiz kalır"³¹.

Yüzyıllar boyunca bir huzursuzluk nedeni olan bu olay, kimi zaman, idare tarafından Musevi mahallelerinin koruma altına alınması gereğini doğurmuştur³². Osmanlı döneminde ilk kez Fatih Sultan Mehmet zamanında ortaya çıkan olay, sonraları da aralıklarla devam etmiştir³³. Kanuni Sultan Süleyman, Amasya ve Tokat ahali Musevilerinin, Hıristiyanlar tarafından kan iftirası bahanesiyle baskı altında tutulmalarını önlemek amacıyla ferman yayınlamıştır³⁴. 1530'da Amasya'da meydana gelen olay, Musevilerin yanında çalışan ve evlerine girip çıkan fakir bir Ermeninin kaybolması üzerine başlamıştır. Ermeni kadınları, bu kişinin Musevilerce Hamursuz bayramı için boğazlandığı yolunda Kadı huzurunda şahitlik edince, tutuklanan Museviler, gördükleri işkence sonucu itirafa bulunmuşlar ve bunun sonucunda aralarında bir hahamın da bulunduğu bazı kişiler idam edilmişlerdir. Ancak kısa bir süre sonra kayıp olan Ermeninin şehre geri dönmesi ve kendi dindaşları tarafından kaçırıldığını söylemesi üzerine hadise farklı bir boyut kazanmıştır. Konunun Kanuni Sultan Süleyman'a intikal ettirilmesiyle, Sultan, olaya sebebiyet verenlerin cezalandırılmalarını emretmiş Ermeniler de benzer şekilde idam edilerek cezalandırılmışlardır. Kısa bir süre sonra benzer bir olayın Tokat'ta cereyan etmesi üzerine iftirayı atan kişiler cezalandırılmışlardır. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, bu tür olayların mahkemelerde görülmeden doğrudan kendisine arzını istemiştir³⁵.

26. Ercan, a.g.e., s. 278.

27. Kan İftirası, ayinlerde dini maksatla insan kanı kullanıldığı suçlamasıdır. Başlangıcı Neron'a kadar uzanan olay, paganlarca ilk Hıristiyanlara, sonraki devirlerde de Hıristiyanlarca Musevilere karşı yöneltilmiştir. Bkz. Lewis, *Semitizm ve Anti-Semitizm*, s.104.

28. Esther Benbassa – Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 232.

29. Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 169.

30. Henri Nahum, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 91.

31. Deschamps (Gaston), *Sur les Routes d'Asie*, Paris, Armand Colin, 1894, s. 168–169'dan aktaran Nahum, a.g.e., s. 91.

32. İlber Ortaylı, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine*, Ufuk Yay., İstanbul, 2002, s. 67

33. Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, s. 169.

34. Yusuf Basalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Yay., İstanbul, 1999, s. 28.

35. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s. 27; Ercan, a.g.e., s. 193; Naim Güler, *Türk Yahudileri Tarihi I (20. yüzyıl başına kadar)*, Gözlem Yay., İstanbul, 1993, s. 73–74.

Benzer şekilde 1840 yılında İzmir ve Rodos'ta meydana gelen olaylardan dolayı Sultan Abdülmecid ve 1865 tarihinde de Kuzguncuk Rumlarının sebep oldukları olaylar nedeniyle Sultan Abdülaziz, Musevî cemaatini korumak amacıyla fermanlar yayınlamışlardır³⁶.

Kan iftirası olaylarının kontrolden çıkmaya yüz tuttuğu dönem ondokuzuncu yüzyıldır. Üç yüz yıllık bir süreçte bir elin parmak sayısını geçmeyen kan iftirası olayı, devlet otoritesinin iyice zayıfladığı ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülke coğrafyasının büyük kısmında gündelik hayatın bir parçası olmuştur.

Olayın yaygınlaşması 1840 tarihinde uluslararası bir krize de neden olan Şam Vakası'dır. Olay, 5 Şubat günü aniden kaybolan Père Thomas adındaki Fransisken bir rahip ve hizmetçisinin Musevî bir berber tarafından öldürüldüğü iddiası üzerine başlamış, berber sorguda muhtemelen işkenceyle, suçunu itirafa razı olduğunu söylemiştir. Fransız konsolosunun da yönlendirmesiyle rahibin meslektaşları maktulün dini ayin gereği Musevîlerce öldürüldüğü yolunda açıklama yapmışlar, konsolosun isteği üzerine çok sayıda Musevî, Şam valisi Şerif Paşa tarafından tutuklanmıştır. Olay büyüyerek uluslararası boyuta taşınmış, Fransa valiyi desteklerken, İngiltere ve diğer bazı Avrupa ülkeleri bu uygulamaya karşı çıkmışlardır. İngiltere parlamentosuna da gelen konu üzerine Dışişleri Bakanı Lord Palmerston açıklamalarda bulunmuştur. Arkasından konuyu araştırmak amacıyla seçilen dokuz Avrupalı diplomat bölgeye gitmiştir³⁷.

Şam'da meydana gelen bu olay, benzerlerinin sıklıkla görüleceği bir dönem için başlangıç olmuş ve yirminci yüzyıl başlarına değin devam eden süreçte *Kan İftirası* olayı ülkede yaygınlaşarak devam etmiştir. İstanbul, İzmir, Antakya, Edirne ve ağırlıklı olarak Balkan vilayetlerinde benzeri suçlamalar tekrarlarca yaşanmıştır³⁸. Benzer olayların ortak niteliği; Hıristiyan nüfustan kaynaklanıyor olması ve ondokuzuncu yüzyıl itibarıyla da Rum-Yunan basını tarafından desteklenerek yaygın bir söylentiye dönüşmüş olmasıdır³⁹.

Yine Mayıs 1891'de Korfu Adası'nda Hamursuz Bayramı esnasında ölen bir kız çocuğundan dolayı Yunanlıların saldırılarından canlarını kurtarmak amacıyla 65 kişi mal ve mülklerini terk ederek pasaportsuz olarak İstanbul'a ve yaklaşık 8.000'i de İskenderiye ve sair yerlere sığınmışlardır⁴⁰.

Çok ileri tarihlere, 1921'lere gelindiğinde, Yunan ordusunun işgali altındaki İzmir'de olay tekrar yaşanıp çatışmalara neden olur ve Musevîlere, yakın zamanda yaşanmış olan, Selanik ve Ege Adalarının Yunanistan'a ilhakı sırasındaki tatsız olayları hatırlatır. Bu ise bölgedeki Musevîleri yerli Rumlara ve Yunan işgal kuvvetlerine karşı tereddüde ve mesafeli durmaya sevk eder⁴¹.

36. Her iki fermanın metni için bkz. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s. 28-30.

37. Bkz. Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, s. 179-180; Eroğlu, a.g.e., s. 224-225.

38. 1840 yılında Şam'da yaşanan olayı, 1874, 1885 ve 1898'de İstanbul, 1888'de Selanik, 1891'de Korfu, 1864, 1872, 1874, 1876, 1888, 1890, 1896, 1901 ve 1921'de İzmir, 1874, 1883, 1893'de Manisa, 1898'de Aydın, 1888 ve 1893'de Bayındır, 1894 ve 1898'de Bargama, 1896'da Foça, 1872, 1887 ve 1913'de Urla... ve diğer yerlerdeki Kan İftirası olayları izlemiştir. Bkz. Nahum, a.g.e., s. 91.

39. Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, s. 181.

40. BOA. Y. PRK. ZB. 8/30, <http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/yunan/3-KorfudabirKizCocugununHamursuz.htm>, 06.09.2005.

41. Bkz. Nahum, a.g.e., s. 187.

Diğer taraftan, Hıristiyan tebaa ile Museviler arasında ticari etkinliğin ele geçirilmesi için sürdürülen rekabetten kaynaklanan önemli çatışma noktaları mevcuttu. Doğu Akdeniz ticareti, Rumlar ve Museviler arasında büyük bir rekabet alanıydı. Rum ve Ermeni tüccarlar Avrupa ülkelerindeki, aynı dinin mensubu olmalarının da avantajıyla, bağlantılarına dayanarak ekonomide önemli konumlarını muhafaza ediyorlar, buna karşılık Musevî tüccarlar da Akdeniz'in hemen hemen tüm ticaret merkezlerindeki akrabaları ve iş çevreleriyle bağlantıları sayesinde ticari faaliyetlerini kolaylaştırıyorlardı⁴². Örneğin; İtalya Ancona, Livorno, Napoli ve Genova'da Musevî kolonisi mevcuttu ve doğal olarak Osmanlı Musevileri bunlarla ticari ilişki içerisindeydiler⁴³. Museviler açısından bir diğer avantajlı durum büyük bir ekseriyetle bu insanların Avrupa ülkelerinden Osmanlı ülkesine göç etmiş olmalarıydı. Dolayısıyla İspanya, Fransa, İtalya ve sair ticari merkezler hakkında detaylı bilgi sahibiydiler.

On yedinci yüzyıla gelindiğinde Osmanlı ülkesindeki ekonomik gerileme, Hıristiyan unsurlar karşısında Musevî unsuru, Müslümanlarla birlikte olumsuz olarak etkiledi.⁴⁴ Özellikle Akdeniz'deki ticari durgunluk doğrudan bu iki unsura zarar verdi. Önceki dönemin aksine olarak Musevî cemaati, Ermeni ve Rum tüccarların hegemonyası altına girdi. Oysa Osmanlı ülkesine yerleştikleri dönemlerde, özellikle de on altıncı yüzyılda dengeler bütünüyle Museviler lehinedir⁴⁵. Tıp alanında devletin gözdesi Musevî doktorlardır⁴⁶. Bu konum, onları doğrudan saraya yakın duruma getirmiştir.⁴⁷ Öte yandan diğer mesleklerde de çok geniş bir yelpazede Musevî unsuru görmek mümkündür. Bu yelpaze lokmacı, gözlemci esnafından başlayarak, kalaycı, kasap, rakkas, sazende, meyhaneci, attar, terzi, şekerci, duvarcı, hattat, ciltçi, ve kuyumculara kadar oldukça geniştir⁴⁸.

Avrupa'nın ekonomik ve askeri alanda üstünlüğünü gösterdiği onyedinci yüzyılda, paralel olarak Osmanlı Ermeni ve Rumları da ticarete üstün bir konuma geldiler. Musevî cemaati on yedinci yüzyıldan itibaren ticaretteki üstünlüğünü Rumlara kaptırmak riskiyle karşı karşıyadır. Rum ve Ermeni milletleri ise, Avrupa ülkeleri ile din ve dil vasıtalarını da kullanarak sağladıkları güçlü bağlantılar nedeniyle ekonomideki konumlarını ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğine değin, güçlendirerek sürdürdü. Önceki dönemde Musevilerin tekeline olan bazı meslekler Rum ve Ermenilerin eline geçiyor, Musevî doktor yerine Rum doktor tercih ediliyor, belirli meslekler de Avrupa ülkeleri ile olan bağlantıları nedeniyle Hıristiyan unsurların eline geçiyordu⁴⁹. Onaltıncı yüzyılın başlarından itibaren, özellikle de Kanuni Sultan Süleyman devrinde Divan-ı Humâyun tercümanlığında istihdam edilenler İtalyan, Leh, Macar, Alman

42. Bkz. Johnson, a.g.e., s. 302, 303.

43. Johnson, a.g.e., s. 303.

44. Musevilerin onyedinci yüzyıl ile başlayan gerilemeleri ile ilgili bkz. Gülerüz, a.g.e., s.133-143.

45. Benbassa – Rodrigue, a.g.e., s. 197.

46. Örneğin Josef Hamon, Yavuz Sultan Selim'in hekimbaşısıydı ve Sultanın tüm seferlerinde maiyetinde olmuştur. Yine Kanuni Sultan Süleyman'ın divanında tıp doktorları arasında Don Gedaliah İbn Yahya, Abraham Levi Migas, Moşe Bataril ve Yuda da Sagara isimli Museviler bulunmaktadır. Bkz. Basalel, a.g.e., s. 27, 31.

47. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Çetin Yetkin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, Gözlem Yay., İstanbul, 1996.

48. İrvin Cemil Schick, "Osmanlılar Azınlıklar ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, Sayı 29, İstanbul, Mayıs 1986, s. 41.

49. Basalel, a.g.e., s. 37.

ve Rumlardan oluşurken, on yedinci yüzyıla birlikte bu göreve ekseriyetle Osmanlı Devleti tebaası olup, dil bilen Rumlar getirilmeye başlanmıştır⁵⁰. Ticari hayattaki bu kader birliği on yedinci yüzyıldan Cumhuriyete kadar devam eder. Cumhuriyet dönemi, her iki unsurun ekonomik hayatta tekrar toparlanma devresidir⁵¹.

Gelişen olaylar çerçevesinde Rum unsur da bu avantajlı konumunu, özellikle Yunan isyanıyla birlikte, Ermeni cemaatine bırakmıştır⁵². Fenerli Rum ailelerin Divanı Humâyun baştercümanlığı üzerindeki sarsılmaz egemenliği, 1821 yılında II. Mahmud'un müdahalesiyle sona ermiştir. Rum olan baştercümanın Yunan isyanı ile bağlantısı olduğu ortaya çıktığından bu tarihten itibaren Rum cemaati artık devlet nezdindeki itibarını kaybetmiştir⁵³.

Yunan isyanı, gayrimüslim Osmanlı tebaasının konumunu, dolayısıyla ilişkilerini de etkileyen önemli dönüm noktalarından birisidir. İsyân ile Osmanlı ülkesinde Rumlar gözden düşmüş, bürokraside sahip oldukları ayrıcalıkları kaybetmişlerdir. Rum unsurun bıraktığı boşluk, öncelikle *millet-i sâdıka* ünvanıyla anılacak olan Ermeni Osmanlı tebaasınınca doldurulmuş ve üst düzey makamlara kadar yükselme imkânı bulmuşlardır. Örneğin; Balkan Savaşları esnasında Osmanlı Hariciye Nazırı bir Ermeni olan Gabriel Norodankyan'dır.

Gayrimüslim tebaa arasında bürokraside Ermenilerden sonra istihdam edilen unsur Musevî cemaati olmuştur. Tanzimat ile birlikte nazırlık, valilik yada büyükelçilik gibi yüksek bürokraside olmasa da yönetimde Musevî memur sayısı artmıştır⁵⁴. Yunan isyanı çıkana değin, yani onyedinci ve onsekizinci yüzyıl itibarıyla Musevî cemaatinin karşısında en güçlü rakip Rumlar iken, on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğini izleyen yıllardan itibaren bu rekabet ağırlıklı olarak Ermeniler ve Musevîler arasında yaşanmıştır⁵⁵. Burada kastımız gündelik hayatta ticari nitelikli rekabet olduğu kadar, ondan daha aşkın bir biçimde devlet bürokrasisindeki nüfuz mücadelesini de içermektedir.

Bürokrasideki bu yer değiştirme doğal olarak gündelik hayatta da yansımalarını bulmuştur. Benzer durum, Ermeni meselesinin gündeme gelmesi ile yaşanmış ve bürokraside gayrimüslim unsur olarak Musevî cemaati rakipsiz kalmıştır. Tanzimat ile birlikte nazırlık, valilik yada büyükelçilik gibi yüksek bürokraside olmasa da yönetimde Musevî memur sayısı artmıştır⁵⁶. Bu süreç içerisinde diğer iki Hıristiyan unsura karşı

50. Bağış, a.g.e., s. 20.

51. Musevî Cemaatinin on yedinci yüzyılda özellikle kültürel ve dinî açıdan kabuğuna çekilmesinde Sabatay Sevi olayının da etkisi vardır. Özellikle bugünkü Musevî tarihçiliğinde olay bu şekilde yorumlanmakta ve *Osmanlı Museviliği için büyük bir facia, büyük bir sarsıntı olarak* görülmektedir. Bundan sonra ancak on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Alliance Israelite Universelle okullarının da etkisiyle Musevî cemaati bu kabuğu kıracaktır. Bkz. Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, s. 168; Ortaylı, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine*, s. 66. Konu ile ilgili olarak bkz., Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, Çev.: İbrahim Yıldız, Ayraç Yay., Ankara, 1997; Basalel, a.g.e., s. 34-37.

52. Bkz. Schick, a.g.m., s. 40-41.

53. Bernard Lewis bu iddiaya temkinli yaklaşmakta ve uydurma olabileceğinden söz etmektedir. Bkz. Lewis, *Ortadoğu*, s. 254.

54. Ortaylı, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine*, s. 68.

55. Bkz. Schick, a.g.m., s. 40-41.

56. Ortaylı, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine*, s. 68.

konumunu güçlendirmek isteyen Musevî cemaatinin ileri gelenleri, cemaatin kültürel donanımını ve ticari yeteneklerini geliştirmek amacıyla Alyans okullarına destek verirler. Ancak bu çalışma meyvesi bir iki kuşak sonra toplanacak bir hamledir⁵⁷.

Rum ve Musevî cemaatleri arasındaki rekabetin etkileri, gündelik hayata da yansıyor ve sürtüşmelere neden oluyordu. Hatta bu bağlamda, Rumlar arasında giderek artan bir Yahudi karşıtlığından bahsetmek mümkündür. Devlet, aradaki bu sürtüşme ve düşmanlıktan kaynaklanan asayiş sorunlarını çözmek zorunda kalmıştır. Her yıl kutlanan *Pesah Bayramı*'nda büyük kentlerdeki Musevî mahallelerini Hıristiyan unsurların saldırılarına karşı korumak gerekmiştir⁵⁸. Konu, çalışmamız açısından iki cemaat arası ilişkilere somut olarak ışık tutması açısından önemlidir. Rum ve Musevî cemaatleri arasındaki ilişkiler kolluk kuvvetlerinin, senenin bir döneminde Musevî mahallelerini korumalarını gerektirecek düzeyde gergindir⁵⁹.

Rum ve Musevî milletleri arasındaki derin rekabet ve çatışmanın yüzeye vurduğu bir diğer olay 1821 yılında gerçekleşir. Fener Ortodoks Patriği V. Gregorius, Yunan isyanıyla ilgisinden dolayı suçu sabit olduğu anlaşıldığından, Paskalya günü Patrikhane'nin orta kapısında asılarak idam edilmiştir. Bunu takiben Kayseri, Edremit ve Tarabya Metropolitleri idam cezasına çarptırılmışlardır. Ayrıca tüccar ve Rum eşrafından beş kişi daha olayla ilgilerinden dolayı idam edilmiştir⁶⁰.

V. Gregorius'un cesedi Patrikhane kapısında üç gün asılı kaldıktan sonra, Benderli Ali Paşa'nın talimatıyla üç Musevî genci tarafından denize atılmıştır. Olayın Rumlar tarafından mübalağalı bir şekilde aksettirilmesi üzerine Mora'da yaklaşık beş bin Musevî, Yunanlılar tarafından katledilmiştir⁶¹. Rum Patriğinin cesedinin Musevî gençler tarafından denize atılması, doğal olarak bu katliamın tek nedeni değildir. Bu sonuç, iki unsur arasındaki rekabetin, gerginliğin ve hatta derin bir düşmanlık duygusunun göstergesidir. Olay patlamaya hazır mevcut ortamı tetiklemiş olmalıdır.

Orhan Kurmuş'a göre; "*Yahudiler hem Rum ve Ermenilere hem de Avrupalılara düşmandılar*"⁶². Burada doğal olarak henüz taze olan engizisyon hatıraları ile dindaş ve soydaşlarının Avrupa ülkelerinde yaşadıkları sürgün ve kırımlar ile Osmanlı ülkesindeki ile kıyaslandığında katlanılamaz görünen yaşam şartları temel faktörler olmalıdır.

Buna karşın, Musevî tebaa, Türkler ile iyi ilişkiler içerisindeydi. Türkler, yukarıda da ifade edildiği gibi, Ermeni ve Rumlara karşı bu unsuru koruyorlardı. Zira aradaki husumet o derece keskindi ki: "*Kentlerde ekonomik ve sosyal yarışma içinde bulunan Rum, Ermeni ve Yahudi toplumlarının arasında çıkan ve çoğu kere kan dökülmeden*

57. Bkz. Ortaylı, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine*, s. 66 ve Esther Benbassa – Aron Rodrigue, a.g.e., s. 212.

58. Pesah Bayramı, İbranilerin Mısır'dan çıkışını kutlayan bayramdır. Bu bayramın sürdüğü hafta boyunca mayalı ekmeğin yenmesi yasaktır. Konu ile ilgili olarak bkz. Nahum, a.g.e. s. 90.

59. Ortaylı, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine*, s. 67.

60. Eryılmaz, a.g.e., s. 57.

61. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s. 77; Murat Hatipoğlu, "*The Historical Background of Antisemitism in Modern Greece*", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1999, s. 94–95; Basalel, a.g.e., s. 46.

62. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yay., İstanbul, 1977, s. 34.

sona ermeyen anlaşmazlıklar..."⁶³ gündelik hayatın bir parçasıydı ve çoğu kez zayıf olan taraf yani Museviler, Türkler tarafından korunma altına alınıyordu.

Bu denli gergin ilişkilere paralel olarak, Ermeni ve Rum toplumlarıyla yakın ilişkiye giren Musevilerin, cemaatleri tarafından aforoz edildiği de sık sık görülüyordu.⁶⁴ İzmir'de cemaatler arasındaki bireysel kavgalar ise günün her saatinde görülmesi muhtemel olaylardandı. Bunun da ötesinde, İzmir'de sıklıkla Museviler aleyhine olaylar çıkarılıp dükkân ve evleri yağma edilerek, öldürülüyorlardı.

*"1872 Mayıs ve Haziran aylarında Rumlar ve Ermeniler birlikte Yahudi mahallesine saldırdılar ve geniş tahribatta bulundular. Daha sonra da Yahudi mahallesini 57 gün sürecek olan bir kuşatma altına aldılar. Kuşatma sırasında Avrupa'dan gelen para ve erzak yardımına rağmen yüzlerce Yahudinin açlıktan öldüğü bildirildi"*⁶⁵.

İlginç olan nokta, bu kavgalarda Türklerin tuttukları tarafın hemen her zaman Museviler olmasıdır. Bu da kanaatimizce, Türklerin temel karakteristiklerinden birisi olan zayıfın ve mağdurun yanında yer almak alışkanlığından kaynaklanmaktadır. İki kesim arasındaki Orhan Gazi dönemine uzanan⁶⁶ ve karşılıklı anlayışı içeren ilişkiler Hıristiyan unsurlarla olan ilişkilerin aksine bir gelenek halinde Cumhuriyet dönemine kadar uzanmaktadır.

Türklerle Museviler arasındaki bu yakınlık ve Hıristiyan unsurların saldırılarına karşı Musevilerin himaye edilmesi çerçevesinden bakıldığında, Selanik'e giren Yunan ordusu yada Kırklareli ve Edirne'ye giren Bulgar ordusuna karşı Musevî cemaatinin tepkisini açıklamak mümkün olmaktadır⁶⁷. Benzer bir yaklaşımla İzmir'in işgali ve Millî Mücadele dönemi değerlendirilebilir. Aradaki himaye ve güven ilişkisine bir pencere olması bakımından 9 Eylül 1922'nin hemen sonrası İzmir'ini Ahmet Emin Yalman şöyle aktarıyor: *"... Yolda caddenin Musevilerin oturduğu kısmından geçerken, kötü muameleleri ve yanlışlıkları önlemek maksadıyla, binaların üzerine büyük harflerle şu sözlerin yazıldığı göze çarpıyordu: Musevîdir, Musevîdir, Musevî..."*⁶⁸.

Ondokuzuncu yüzyılla birlikte Balkanları kasıp kavuran milliyetçilik kasırgası, gayrimüslim unsurların arasını daha da açmıştır. Burada neredeyse tüm etnik ve dini grupların kesişme noktası Selanik'tir. Her bir grup, kapılarını ötekilere kapamış ve dağılmak üzere olan bir devlette kendilerine sağlam bir sığınak bulma derdindedir. Bu noktadan Rumlar Yunanistan ile artık saklama gereği de duymadıkları birliktelik göstermektedirler.

Bu arada Hıristiyan unsurlar arasında da çekişmeler vardı ve çatışmanın merkez noktalarından birisi de Makedonya idi. Özellikle Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması aşamasında gerek İstanbul ve gerekse Makedonya sık sık Rum-Bulgar unsur arasında kilise kavgalarına şahit olmuştu. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası, *Şark Demiryolları*

63. Kurmuş, a.g.e., s. 73.

64. PRO, FO 195/1732, no. 103, 24 Aralık 1891'den aktaran: Kurmuş, a.g.e., s. 34.

65. PRO, FO 78/2244, no. 31, 4 Mayıs 1872; no. 47, 22 Haziran 1872 ve PRO, FO 195/1009, no. 22, 8 Haziran 1872 sayı ve tarihli belgelerden nakleden: Kurmuş, a.g.e., s. 34.

66. Ercan, a.g.e., s. 65.

67. Bkz. Galanti, a.g.e., s. 42-47.

68. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 3, (1922-1944), Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s. 8.

Şirketi'nin Bulgar işçileri, Bulgar bağımsızlığına destek amacıyla iş bırakma eylemine girmişlerdir. Olayın Selanik'teki ekonomik faaliyetlerine zarar vereceğini düşünen kentin Rum ahalisi, Bulgarlara büyük tepki göstermişlerdir. Böyle bir eylemin Bulgarların işine yarayacağı düşüncesindedirler. 10 Eylül 1908'de bir grup Bulgar, gösteri niteliğinde Selanik'e geldiğinde, Rumlar, bunların varlığını hakaret olarak addedip saldırmışlardır. "Saldırıcı yürütenler özellikle hemen hemen hepsi Rum olan limonatacılar, kafe garsonları ve lokantacılarıdır. Bulgarlar istenmiyordu: Onlara hizmet etmeyi reddettiler ve dükkânların kepenklerini kapatarak bunu anlattılar"⁶⁹.

Yine Rum ve Musevi unsurlar arasındaki ilişkilere dönecek olursak, Rum cemaati ile Museviler arasındaki gerginliğe verilebilecek bir diğer örnek Balkan Savaşları sonrası Selanik'te yaşananlardır. Yunan ordusu Selanik'e girdiğinde o dönem itibarıyla dünyanın en kalabalık Musevi nüfusunu barındıran bu şehirde,⁷⁰ kendisini coşku ile karşılayan bir cemaat bulamamıştır. Musevi cemaati, bir süre sonra da bölgenin Helenleştirilmesi politikaları çerçevesinde antisemit uygulamalara maruz kalmıştır⁷¹.

Balkan Savaşları perdesi, Müslüman ve Musevi unsurun Yunanlılarca yerinden yurdundan sürüldüğü, kıyıma uğradığı karelerle kapanmıştır. Bu yüzden savaş yalnızca Müslümanların çıplak ayaklarla çamurlu yollara döküldüğü bir trajedi ile değil ama aynı zamanda "*Kastorya'da, Yanya'da ve en başta Selanik'te olmak üzere bütün Rumeli şehirlerindeki Yahudi nüfusunda hızlı bir düşüşle son bulmuştur*". İstanbul Balat'da, savaş sonrası oturdukları toprakları terkederek Musevilere ait, o devirden kalma ve halihazırda harap durumda bulunan bir Selanik Sinagogu vardır. Benzer şekilde Rumeli şehirlerinin adlarını taşıyan ve o şehirlerden Balkan Savaşları sonrası gelmiş olanlarca kurulmuş sinagoglar vardır⁷².

Selanik'in Yunan Ordusunca işgali bölge Musevilerinde derin bir hoşnutsuzluk yaratmış ve şehrin el değiştirip Yunanlıların eline geçmesi uzun süre kabullenilememiştir⁷³. Museviler, son ana değin şehrin Osmanlıların elinde kalması,

69. *Journal de Salonique*, 13 Eylül 1908'den aktaran, Anastassiadou, a.g.e., s. 358.

70. "1913 yılı resmi Yunan nüfus sayımına göre nüfusu, 157.889 olan Selanik kentinde 61.439 Yahudi, 39.956 Yunan, 45.867 Türk, 6.263 Bulgar ve 4.364 yabancı vardır... Yunan istilasından önce Yahudi nüfusu daha kalabalıktı, özellikle Osmanlı topraklarına doğru yönelen göçler nedeniyle ilk sene düşmeye başladı. Michael Molho 1912 yılı Yahudi nüfusunu 80.000 olarak değerlendirir..." Benbassa – Rodrigue, a.g.e., s. 231.

71. Bkz. Benbassa – Rodrigue, a.g.e., s. 231.

72. Ortaylı, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine*, s. 59.

73. Avram Galanti, Selânik'in Yunan ordusu tarafından işgali karşısında Türkler ve Yunanistan arasında tercih yapmaları istenen Musevi çocuklarının hissiyatını şu şekilde naklediyor:

"...O sıralarda Yunan kıralı Jorj suikaste uğramıştır. Selanik Yunan Hükümeti, kıralın bu kurtuluşunu kutlamak üzere kiliselerde dini ayinler yapılmasına karar vermiş ve Musevi mektep talebesinin de katılmasını istemiştir. Aliyans İzrailit mektebi müdürü, ertesi günü, okula temiz elbiseleri ile gelmelerini öğrencilere emretmişti.

Öğrenciler kiliseye gitmezden evvel, Aliyans müfettişi kendilerine şu soruları sormuştur:

"Bu harbin neticesi olarak bundan sonra Selânik şehri ya Yunanistana veyahut Bulgaristana geçecektir. Şimdi ise, şehrin bu iki devletten hangisinin idaresi altına geçmesini arzu edenler ellerini kaldırsınlar."

Hiçbir çocuk el kaldırmamıştır.

Müfettiş bir daha sormuştur:

"Selâniğin Türkiye'ye kalmasını isteyenler, ellerini kaldırsınlar."

Bu soru karşısında, bütün öğrenciler derhal ve âni bir hızla her iki ellerini yukarıya kaldırarak

bu olmazsa uluslararası statüde ticari hinterlandı ile özerk bir bölge olması yolunda çalışmalarda bulunmuşlardır:

*"Fransız tarzı eğitim almış yüksek burjuvazi, Siyonist militanlar, sosyalist hareketin yöredeki Yahudi temsilcileri 1913 yılı boyunca Selanik'in geleceğinin Yunanlılardan arınmasını sağlamak amacıyla büyük güçlerin hükümetlerine, uluslar arası teşkilatlara, Doğu'nun önemli Yahudi şirketlerine ve kişilerine çağrılar yaparlar. Çeşitli senaryolar gündeme gelir. Türk egemenliğinin korunmasını öngören seçenek bu senaryolar arasında en ideali gibi durur. Şehrin açık liman olarak uluslar arası bir nitelik kazanması da Yahudiler için uygun bir seçenek olabilirdi. Hatta, derin bir hinterland güvencesi veren ve kuzeyle ticaret kanallarını açık tutacak bir Bulgar egemenliği bile Yunan egemenliğine tercih edilebilirdi"*⁷⁴

Her ne kadar Yunan İsyanı'nın Rum unsurunu ve Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkışı Ermeni unsuru, bulunduğu ekonomik, bürokratik ve sosyal statüden etmiş ise de, yirminci yüzyılın ilk on yılına kadar Ermeni ve Rumlar ticaretteki üstün konumlarını kısmen de olsa muhafaza ettiler. Musevî unsur ise bu güçlü yapının gölgesinde kalmıştır. *"Rum ve Ermeni cemaatinin etkinlikleri çok yönlü bir ekonomik tabana yayılmıştır. Bu taban yeni fırsatlardan pay çıkarabilecek konumdaki dinamik şirket yöneticilerini, geniş bir köylü sınıfını içerir. Yahudilerin ekonomide üstün oldukları tek yer Selanik'tir"*⁷⁵.

Bu gerçek, rakamlarda da ifadesini bulur. 1885 senesi itibarıyla İstanbul'da çalışma hayatındaki aktif nüfus ile ticaret yapan nüfusun gayrimüslim cemaatlere göre oranı aşağıdaki gibidir⁷⁶.

	Çalışma hayatında faal nüfus %	Ticaret yapan nüfus %
Rum	22,52	20,58
Ermeni	25,41	26,00
Musevî	5,59	5,24

Hıristiyan ve Musevî unsurlar arasındaki politika farkları değerlendirilirken dış faktörleri yani Avrupa devletlerinin etkisini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Rum ve Ermeni cemaatlerinin ülke dışında güçlü koruyucuları mevcuttu ve bu himaye onların devletle ilişkilerinde Musevî cemaatinden farklı metotlar izlemelerine olanak veriyordu. Başlarına gelen herhangi bir adli, idarî yada asayişli ilgilendiren olayda, gerek bireysel ve gerekse cemaat olarak, Avrupa'nın güçlü devletlerinden birisinin diplomatlarını hâmi olarak yanlarında buluyorlardı. Bu durum ise onları devlete karşı tutumlarında daha cüretkâr yapıyordu.

Öte yandan bir Ermeni, Rum yada Bulgar Osmanlı vatandaşının başı sıkıştığında Rusya, Yunanistan, İngiltere yada Fransa gibi sığınacağı devlet mevcuttu. Oysa benzer durum Musevî tebaa için 1948'e kadar mümkün olmayacaktı. Bunu bilmenin rahatlığı ile zaman zaman Patrikhanelerin Babıâli'ye karşı olağanüstü çıkışlar yaptığı

"Türkiyede kalmasını istiyoruz!" diye sert bir sesle bağırmuşlardır..." Galanti, a.g.e., s. 46.

74. Benbassa-Rodrigue, a.g.e., s. 232.

75. Benbassa-Rodrigue, a.g.e., s. 206-207.

76. Benbassa-Rodrigue, a.g.e., s. 209.

bilinmektedir. Öyle ki özellikle incelediğimiz döneme dair eserlerde Fener Rum Patriği yada Ermeni Patriği'nin Babıâli ile ilişkilerinde yabancı bir devlet temsilcisi gibi hasmane tavırlara girdiği, batılı ülke hükümetleriyle yazışmalar yaptığı yada iç politikaya dair pazarlıklar yaptığı kaydına sıkça rastlanmaktadır⁷⁷.

Oysa Musevî cemaatinin bu tarz bir politika belirlemesi ve uygulaması için nesnel şartlar mevcut değildi. Bunda yukarıda arz ettiğimiz gibi güçlü bir hâminin bulunmaması kadar, o günün dünyasının şartları da müsait değildi. Avrupa'da ve özellikle de Doğu Avrupa'da antisemitik uygulamalar yaygındı. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında başlayıp, Birinci Dünya Savaşı yıllarına doğru hızla artan, Osmanlı topraklarına kabileler hâlindeki Musevî göçü, Doğu Avrupa'da Museviler için yaşanılmaz bir hayat olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan 1492'den başlayan bir süreçle Osmanlı toprakları Museviler için Avrupa ülkelerine kıyasla insanca yaşamının mümkün olduğu topraklardı. Kendilerine yüzyıllarca kucak açmış bir devlete karşı sadakat duygusu hissetmemeleri mümkün değildi. Bunun ifadesi olarak, başlangıcı 1892'lerden öncelere varan, İspanya'dan kaçıp Osmanlı topraklarına sığınmanın kutlamalarının yapıldığı bilinen bir gerçektir⁷⁸.

Bu farklı konumdan dolayı Musevî cemaati, kaderini Müslüman unsurun kaderi ile bir görmüş, siyaset sahnesine çıktığı II. Meşrutiyet döneminde de İttihat ve Terakki ile tam bir uyum içerisinde politikalar benimsemiştir. Meşrutiyet'in ilanı öncesi ve sonrası gelişmeleri ile Musevî cemaati, İttihat ve Terakki ile uyum içerisindeydi. Bu uyum sonucu, cemaat ile İttihatçı kadro, Selanik'te ileri derecede ortak çalışma halindedir. Selanik Musevilerinin önde gelenlerinden Avukat Emanuel Karasu, fırkanın Merkez-i Umumi üyelerindendi. Karasu, Cemiyet ile öylesine kaynaşmıştı ki, Hürriyetin İlanı ertesinde Selanik şehir meydanında İttihat ve Terakki namına nutuk irad etme yetkisine haizdi⁷⁹.

Musevilerin geleceklerini Müslüman unsur ile bir görmelerinde Hıristiyan gayrimüslimlerin tavırları önemli rol oynamıştır. Öyle ki Selanik'in Yunan ordusunca teslim alınmasından önce şehri terkeden kabilelerden önemli bir kısmı da Musevilerdi. Balkan Savaşları ve sonrası Birinci Dünya Savaşı yıllarında, fotoğraf karelerine yansıyan çamurlu yollardaki göç kabilelerinden önemli bir kısmı Musevî cemaati idi⁸⁰.

Rus ordusu, Doğu Anadolu'ya girdiğinde Müslümanlarla birlikte Musevileri de Ermeni komiteleri marifetiyle katliama tabi tutacaktı.⁸¹ Bu iddiayı Salahi R. Sonyel'in

77. Bkz. Halil Menteşe, *Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 175 yada M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 1996, s. 199; Bozkurt, a.g.e., s. 172.

78. Bkz. Mahir Aydın, "Musevilerin Osmanlı Topraklarına Kabulünün 400. Yıldönümü Kutlamaları", *OTAM*, Sayı 13, s. 29-39.

79. Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK, Ankara, 1988, s. 31. Gerçi Bernard Lewis, Emanuel Karasu hakkında "Genç Türklerin Avrupalı hasımları tarafından adı sık sık zikredilen Selanik'li avukat Karaso önemsiz bir simaydı. Gerçekten önemli bir rol oynamış olan Cavit dönme (on yedinci yüzyılda kurulmuş Yahudi-Müslüman birleşimi bir mezhep) idi ve gerçek bir Yahudi değildi; her halükârda cemaatinin ön safa erişmiş tek üyesi görünüyör" demektedir. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Ankara, 1993, s. 211.

80. BOA, DH. EUM. SSM. D. No: 62 V. No: 19 1336 Z. 10.

81. Yetkin, a.g.e., 169.

aktardığı, Ben Levi adlı Erzurumlu tanınmış Musevî ailesine mensup olan ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne göç ederek California eyaleti, Vacaville kentine yerleşen Scott ve Elihu Ben-Levi adlı iki Musevî, 24 Kasım ve 11 Aralık 1983 tarihli San Francisco Chronicle adlı gazetede yayınlanan açık mektupları da doğrulamaktadır: *"Musevî veya Müslümanlarla en küçük ilişkisi olan her şeyi yıkmak meylli gösteren Hıristiyan Ermenilerin, bugünkü Türkiye'deki Erzurum yakınlarında yaşayan yakın ailemizin 148 mensubunu katlettiklerine, kendi ailemizin birkaç mensubu tanık olmuştur... Ermeniler; kendi tarihlerine bakarak, geçmişte komşularına, özellikle Musevî komşularına ne denli zararlar getirdiklerini görmelidirler... Musevîleri imha etmede, Ermeniler kendisine yardımcı olursa onların bağımsızlıklarını tanımaya söz veren Hitler'le Ermenilerin işbirliği yaptığı iyi bilinir.*

*Ermeniler; aynı zamanda, Rusya komünistleriyle de birleşerek Musevîlere karşı eylemlerde bulunmuşlardır. Anlaşılan, kendi kirli geçmişlerini ve bugünkü sefil durumlarını kabullenmeyi dilemiyorlar"*⁸².

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, Hıristiyan cemaatler ile Musevîler arasındaki rekabet ve çatışma, devlet otoritesinin zayıfladığı savaş bölgelerinde fazlasıyla su yüzüne çıkmıştır. Savaş yıllarında, Van vilayetine bağlı Başkale ve Gevaş'ta meskun Musevîlerden kadın, erkek ve çocuk yüze yakını Rumların tacizine uğrayarak zorunlu olarak Tiflis'e göçmüşlerdir⁸³.

Diğer taraftan Trakya'daki yerli Hıristiyan ahali, Musevîleri kendilerinden kabul etmemişler, Mütareke sonrası dönemde kurdukları komitelere Müslüman unsuru kabul etmedikleri gibi Musevî cemaati mensuplarını da kabul etmemişlerdir⁸⁴. Yine aynı dönemde Lüleburgaz'da, Musevîlerin, ruhani liderleri de dahil olmak üzere, Yunan işgal kuvvetlerinin ev basma, tutuklama ve işkencelerine muhatap olduklarına dair Osmanlı Arşivi'nde belgeler mevcuttur. Yunan ordusu ve yerli Rumlar soruşturma, hapsedme ve işkencede Musevîleri Müslümanlardan ayrı tutmamıştır.

Bâb-ı Âli, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Edirne Vilayetinden Vârid Olan 5 Mayıs 1335 Tarih ve 42421/793 Numaralı Tahrirat suretinde, Musevî cemaati mensuplarının muhatap oldukları muameleler ile ilgili olarak verilen bilgiler bu yargıyı teyit etmektedir: *"... Jandarma mülazımı Bayezid Efendi ile Yunan devriyesi ve bizim efrâd gezerken hahambaşı Behar Efendi'nin hanesine taarruz olunduğu haber verilerek bizzat hane gece teftiş ve heyet-i adliye derhal oraya celb ile tahkikat ve isticvâbata başlanılıp mutaarrızların Yunan efrâdı olduğu beyan ve iddia edilmiş ve ol tarafta icra edilen taharriyat neticesinde Yunan silah fişenk kavuslarının zuhuru da bu iddiayı te'yid ve tevsik etmiş olduğu ve taarruzât esnasında mûmâ ileyh Behar Efendi'nin zevcesinin arkasından birkaç yerden ağırca bıçakla cerihadâr*

82. "Ben Levi adlı Erzurumlu tanınmış Musevî ailesine mensup olan ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 'ne göç ederek California ilinin Vacaville kentine yerleşen Scott ve Elihu Ben-Levi adlı iki Musevî, 24 Kasım ve 11 Aralık 1983 tarihli San Francisco Chronicle adlı gazetede yayınlanan açık mektuptan" aktaran: Salahi R. Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, Kurtuluş Savaşı ve Musevîler", OTAM, Sayı 13 sayfa: 1-2.

83. BCA, 8.5.1922, Sayı: 1585, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 5.16.1, Bölgedeki Ermeni ve Rum çetelerinin faaliyetleri için bkz. Justin McCharty, *Ölüm ve Sürgün*, Çev: Bilge Umar, İnkılap Yay., İstanbul, 1998, s. 258.

84. BOA, DH. EUM. SSM. D. No: 49 G. No: 28 1340 Ş. 26.

edildiği ve mecrûh diğer bir Musevînin de bacaklarında süngü yaraları bulunduğu ve Behar Efendi'nin kendisini pencereden camları kırarak dışarıya atmak suretiyle tahlis edebildiği anlaşılıyor..."⁸⁵

Söz konusu dönemde Musevî cemaati ruhani liderleri, Yunanistan lehine beyanat vermeye, bölge ile ilgili düzenlenecek uluslararası konferansa bölgenin Yunanistan'a ilhakı talebiyle Rumlarla birlikte başvuruda bulunmaları konusunda baskı görmüşler, istedikleri doğrultuda cevap alamayınca da tehdit ve işkence yoluna başvurmuşlardır⁸⁶.

II. Meşrutiyet döneminin önemli simalarından Emanuel Karasu⁸⁷, Türk–Musevî unsur arasındaki kader birliğini yansıtırçasına 1919 yılı Ocak ayı sonlarında beraberinde Ziya Gökalp, İsmail Canbolat, Hüseyin Cahit ve Mithat Şükrü olduğu halde yüz kişiye yakın tutuklunun bulunduğu Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmiştir⁸⁸.

Mütareke döneminde Musevî cemaati ile Ermeni ve Rum cemaatleri arasındaki politika farklılığı devam etmektedir. Yunanistan'ın İstanbul fevkalade komiseri Kanelopulos, oluşturdukları Rum-Ermeni ittifakına Musevîleri de davet etmiş, ancak olumlu bir yanıt alamamıştır⁸⁹. Diğer taraftan Mütareke dönemi Meclis-i Mebusan seçimlerini Ermeni ve Rumlar protesto ederlerken, Musevîler seçimlere katılmışlardır. Galanti'ye göre Hıristiyan unsurlara rağmen Musevîlerin seçimlere katılmasından sonradır ki *Gayrimüslimler* tabiri *Hıristiyanlar* tabirine çevrilmiştir: "*Musevîlerin o katılışından beri Gayri Müslimler tabiri Hıristiyanlar tabirine çevrilmiştir. Bu cihetler izaha muhtaçtır. İtilaf Devletleri orduları, donanmaları, İstanbul'a geldikten sonra gerek İtilaf devletleri mümessilleri, gerek İtilaf gazeteleri muhabirleri, Türkiye'de yaşayan bütün unsurların Türk idaresinden memnun olmadıklarını Avrupa'ya göstermek ve bu suretle kurtuluşlarının çaresini arattırmak için, Avrupa devletlerine verdikleri raporlarla Avrupa gazetelerine gönderdikleri haberlerde, Gayri Müslimler tabiri kullanırlardı. Ne vakit Musevîler Mebusan Meclisi seçimlerine katılmışlar, Gayri Müslimler tabiri yerine Hıristiyanlar tabiri kullanılmıştır.*"⁹⁰

85. BOA, DH. EUM. AYŞ. D. No: 4 G. No: 62 1337 B. 10.

86. "Lüleburgaz Musevî cemaati reis-i ruhanisi Behar Efendinin hanesine vâki olan taarruzun Şarki Trakya meselesine dair sulh-i umumî konferansına verilmek üzere Venizelos'a berây-ı isal yerli Rum ahali tarafından tanzim edilen istirahatnâme-i umûmi ile saireye Musevîlerin iştirak hakkında vâki olan teklif ve davete mûmâ ileyhın adem-i icabetinden dolayı yerli Rumların teşebbüs üzerine Yunan müfrezesi kumandanı Vlahopulos ile zâbitânının eser-i tertibi olduğu ve mütecâsirlerinin de Yunan efrâdı bulunduğu istilâat-ı hafiyeye neticesiyle de teyyid eylediği polis müdüriyetinden bildirilmekle..." Belgenin tamamı için bkz. BOA, DH. EUM. AYŞ. D. No: 4 G. No: 62 1337 B. 10

87. Emanuel Karasu (Karaso), İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumî üyelerinden, 1908–1918 yılları arasında Selanik ve İstanbul mebusluğu yapan, Musevî cemaatinin ileri gelenlerindedir. Sultan Abdülhamit'e hal'ini tebliğ eden dört kişilik heyetin üyesidir. 31 Mart İsyanı'na karşı Selanik'te Hareket Ordusu'nun hazırlanmasında mühim emeği geçmiş bir kimsedir. Bkz. Basalel, a.g.e., s. 53; Rifat N. Bali, *Musa'nın Evlatlari Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 59–61.

88. Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yay., Ankara, 1985, s. 58.

89. *Pontus Meselesi*, Haz: Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No. 68, Ankara, 1995, s. 43.

90. Galanti, a.g.e., s. 50.

Mart 1919'da, aralarında Profesör Avram Galanti ve Ordinaryüs Profesör Mişon Ventura⁹¹ gibi Musevilerin de bulunduğu İstanbul Üniversitesi profesörleri, İstanbul'un uluslararası bir yönetime bırakılmasını ve Türk devletinin Anadolu'nun içerilerine sıkıştırılmasını önermek konusunda, barış konferansı komisyonunca alındığı söylenen karara karşı çıkıyorlardı⁹².

Mütareke yıllarındaki bu gelişmelerin devamında, Türk Musevilerinin ekseriyeti Millî Mücadele boyunca Mustafa Kemal Paşa ve ulusal hareketi tüm güçleri ile desteklemişler ve bu destek Lozan Barış Konferansı günlerini de içine alacak şekilde devam etmiştir⁹³.

Yunan işgali yıllarında Ege havalisi ve Marmara Bölgesi'nde meskun Museviler neredeyse Müslümanlara yakın hakaret, kıyım, talan ve tecavüze muhatap oldular. Paris'te çıkan bir Musevî gazetesi Trakya'da Yunan işgal kuvvetlerinin baskısını işlediği bir sayısında: "*Nerede Yunan memuru görünürse, Musevîlerin oradan uzaklaşmağa mecbur oldukları pek çok görülen ahvaldendir.*" demektedir⁹⁴. Galanti'ye göre Musevilerden bekledikleri ilgiyi göremeyen Yunan ordusunun başvurduğu yöntem *kan iftirası* olmuştur. Bu yolla Edirne ve İzmir'de ahaliyi Museviler aleyhinde ayaklandırarak baskı yapmak istemişlerdir⁹⁵.

Mütareke ile ilk İngiliz gemisi İzmir'e geldiğinde rıhtımdaki Kramer Palas Oteli salonunda bulunan İngiliz General Dixon ve Nurettin Paşa'nın yanına ellerinde büyük bir Yunan bayrağı ile gelen Rumları gören Nesim Navaro adındaki bir Musevî, galeyana gelerek bayrağı Rumların elinden almış ve parçalamıştır. Yine Yunan Kralı Konstantin'in İzmir'i ziyaretinde Musevilerden Yunan idaresinden memnun olduklarına dair beyanname istenmiş, ancak cemaat bu talebi yerine getirmemiştir. Yunan işgal yönetimi tarafından Musevî okullarında ücretsiz olarak Yunanca öğretmek amacıyla öğretmenler gönderilmek istenmiş, ancak cemaat buna da razı olmamıştır⁹⁶.

Yunan işgali ile talan edilen işyerleri arasında önemli miktarda bir bölümü Musevilere aitti. Öyle anlaşılıyor ki, Batı Anadolu'nun Yunan işgaline uğraması sonrasında bölgedeki Museviler gördükleri kötü muamele sonucu büyük kısmı itibarıyla oturdukları yerleri terk etmişlerdir. Musevilerin maruz kaldıkları muameleler ve bunun sonucu ile ilgili fikir sahibi olmak için 1912 ve 1927 yıllarına ait şu tabloya bakmak gerekir⁹⁷.

91. Mişon Ventura ile ilgi detaylı bilgi için bkz. Rifat N. Bali, *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 187-220. Bali'nin bölüm başlığı dikkat çekicidir: "Türkperver Bir Üniversite Hocası: Ordinaryüs Profesör Mişon Ventura".

92. FO 371/4154/55141: Calthorpe'dan Balfour'a yazı, İstanbul, 24.3.1919, ilişikte, profesörlerin başvurusu, İstanbul, 8.3.1919'dan aktaran: Sonyel, a.g.m., s. 10.

93. Bkz. Sonyel, a.g.m., 10.

94. Bu yargıyı arşiv belgeleri de teyit etmektedir. Örneğin Lüleburgaz Musevileri reisi Behar Efendi, gördüğü baskı ve işkence üzerine ailesi ile birlikte burayı terk ederek İstanbul'a sığınmıştır. Bkz. DH. EUM. AYŞ. D. No: 15 V. No: 42 1337 L. 14.

95. Galanti, a.g.e., s. 51.

96. Galanti, a.g.e., s. 53-55.

97. McCarthy, a.g.e., s. 329.

1912 ve 1927 Yıllarına Ait Batı Anadolu Musevi Nüfusu

Vilayet	1912	1927
Hüdavendigar	5.290	2.011
Aydın	44.206	18.728
İzmit	512	5
Biga	409	1.092
Toplam	50.417	21.836

Tablo, 1912 ila 1927 yılları arasında Batı Anadolu'da Musevi nüfusunu vermektedir. Verilere göre söz konusu zaman diliminde bölge Musevi nüfusunun yarıdan hayli fazlası eksilmiştir. Burada ülke dışına Musevi göçüne dair elimizde rakamlar olmamasından dolayı ölüm miktarı hakkında net bir şey söylemek zordur. Bununla birlikte Justin McCarthy: "...Batı Anadolu'da Yahudilerin uğradığı ölüm telefatinin gerçek tutarı hesaplanamıyor ise de, Yahudi ölüm telefatinin toplam tutarı herhalde afallatıcı olmalıdır"⁹⁸ demektedir.

Gördükleri baskı ve işyerlerinin yağmalanması gibi olaylardan olacak ki Yunan ordusunun İzmir'i terki esnasında, yerli Rumlar toplu halde geçerlerken Museviler toplanarak onları yuhalamış ve üzerlerine kırık şişe ile limon kabukları fırlatmışlardır⁹⁹.

Sonuç

Osmanlı Klasik Çağından Tanzimat'a, oradan da Cumhuriyet'e uzanan çizgide Musevi cemaati Rum ve Ermeni unsurlarla sürekli bir rekabet ve çatışma hâlinde olmuştur. Kökenleri ilk çağlara kadar inen Akdeniz'deki Rum-Musevi gerginliği, bir yönüyle teolojik tartışmaları da içeren dinsel ve inanç boyutu olan bir olaydır.

Diğer taraftan ekonomik mülhaza ve endişeler, Ermeni-Rum ittifakı ile Musevileri karşı karşıya getirmiş ve Osmanlı Devleti tarihe karışana değin devletin kolluk kuvvetleriyle müdahalesini gerektiren çatışmaları netice vermiştir. Ticarete son derece yetenekli bu üç unsur ülkedeki mevcut ekonomik pastadan paylarını alabilmek için sürekli mücadele etmişler, ekonominin darboğazdan geçtiği dönemler ile devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde ise bu mücadeleye şiddet unsuru da eklenmiştir. Bu gibi ortamlarda Hıristiyan unsur, ekseriyetle kökeni ilk çağlara kadar uzanan dini argümanları da kullanarak Musevileri baskı altında tutmuş, bir noktada onları gündelik hayattan dahi soyutlayarak kabuklarına çekilmelerini sağlama gayreti içerisine girmiştir. Doğal olarak böyle bir sonuca ulaşma, yaşanan dönem itibarıyla, Musevilerin ticaret ortamından uzaklaştırılması anlamına geliyordu. Bu ise, ticari dünyada Musevilerden başka ciddi anlamda rakipleri olmayan Rum ve Ermeniler için mevcut pastadan daha fazla pay almaları anlamına geliyordu.

98. McCarthy, a.g.e., s. 329. McCarthy, her ne kadar 1912-1927 yılları arası Musevi nüfusundaki eksilmeyi kısmen de olsa ölüm telefati ile açıklıyor olsa da söz konusu dönemde bölgeden önemli ölçüde göç olduğunu arşiv vesikaları teyit etmektedir. Bkz. Dahiliye Vekili'nden Başvekil'e İzmir'de Musevilerin, topluca Avrupa ülkelerine göç etme konusunda gizli karar aldıklarına dair yazı. BCA, 25.09.1927, Dosya: 94C3, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 110.734.3.

99 Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yay., İstanbul, 2002, s. 138.

Böyle karşılıklı çatışma ortamında Osmanlı bürokrasisinin temayülü çok önemliydi. Yunan isyanına kadarki dönemde ibre Rum cemaatinden yana olsa da, sonrasında bürokrasi sahnesine *millet-i sadıka* olarak nitelenen Ermeniler çıkacaktır. Rumların güven kaybına uğradıkları bir ortamda Ermenilerin adli, idari ve ekonomi bürokrasisinde önemli yerler tuttıkları bilinmektedir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Ermeni meselesinin gündeme gelmesi ve Birinci Dünya Savaşına uzanan çizgide ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit eder bir hâl alması, bu unsurun da gözden düşmesine, devlet yönetiminde güven kaybına uğramasına neden olmuştur. Osmanlı yönetimi, ülkenin parçalanmasının önüne geçme ve *ittihad-ı anasır* noktasından iyi niyetinin bir belirtisi olarak bu unsuru kamu yönetiminde, hatta nâzırlık görevlerinde tuttuysa da Birinci Dünya Savaşı öncesi itibarıyla ortaya çıkan durum, Ermeni unsur ile de köprülerin atılması sonucunu doğurmuştu.

Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönem ve sonrası, Musevî cemaatinin ikinci en önemli rakibi olan Ermenilerin de kamu yönetimi ve ekonomiden büyük ölçüde silindikleri bir dönemdir. Birinci Dünya Savaşından Cumhuriyet'e uzanan süreçte, Ermeni tehciri ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin de katkısıyla, gayrimüslim unsur olarak ekonomide ve bürokraside Musevî cemaatinin önü açıktır. Dolayısıyla İlber Ortaylı'nın da vurguladığı gibi; Cumhuriyet dönemi, onyedinci yüzyıldaki çöküşün ardından Türk ve Musevî unsur için tekrar bir toparlanma ve ayağa kalkma sürecidir.

KAYNAKÇA

- Anastasiadou, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik / Salonique, 1830-1912*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001.
- Anzerlioğlu, Yonca, "XIX. YY. ve Sonrasında Nasturi Hıristiyanların Faaliyetleri", *Türk Yurdu*, Ekim 1998, Cilt: 18, Sayı: 134.
- Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK, Ankara, 1988.
- Aydın, Mahir, "Musevilerin Osmanlı Topraklarına Kabulünün 400. Yıldönümü Kutlamaları", *OTAM*, Sayı 13, s. 29-39.
- Bağış, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar - Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Yay., Ankara, 1983.
- Basalel, Yusuf, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Yay., İstanbul, 1999.
- BCA, 25.09.1927, Dosya: 94C3, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 110.734.3.
- BCA, 8.5.1922, Sayı: 1585, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 5.16.1.
- Benbassa, Esther - Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- BOA, DH. EUM. AYŞ. D. No: 4 G. No: 62 1337 B. 10.
- BOA, DH. EUM. SSM. D. No: 62 V. No: 19 1336 Z. 10.
- BOA, DH. EUM. SSM. D. No: 49 G. No: 28 1340 Ş. 26.
- BOA. Y. PRK. ZB. 8/30, [http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/yunan/3-Korfuda bir Kız Çocuğunun Hanursuz.htm](http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/yunan/3-Korfuda%20bir%20Kiz%20Cocugunun%20Hanursuz.htm). 6.09.2005.

- Bozkurt, Gülnihal, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 43, Sayı 1-4, Ankara, 1993.
- _____ *Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK, Ankara, 1996.
- Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yay., İstanbul 1999.
- Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Yay., Ankara, 2001.
- Eroğlu, Arif Hikmet, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç Yay., Ankara, 2003.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul, 1996.
- Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947.
- Göyünç, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yay., İstanbul, 1983.
- Gülyüz, Naim, *Türk Yahudileri Tarihi I (20. yüzyıl başına kadar)*, Gözlem Yay., İstanbul, 1993.
- Gürün, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, TTK, Ankara, 1986.
- Hatipoğlu, Murat, "The Historical Background of Antisemitism in Modern Greece", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı*, Ankara, 1999.
- Johnson, Paul, *Yahudi Tarihi*, Çev.: Filiz Orman, Pozitif Yay., İstanbul.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, 1994
- Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul, 2004.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yay., İstanbul, 1977.
- Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- _____, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.: Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 1993.
- _____, *Ortadoğu*, Çev.: Mehmet Harmancı, Sabah Yay., İstanbul, 1999.
- _____, *Semitizm ve Anti-Semitizm*, Çev.: Hür Güldü, Everest Yay., İstanbul, 2004.
- Menteşe, Halil, *Halil Mentеше'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986.
- Nahum, Henri, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine*, Ufuk Yay, İstanbul, 2002.
- _____, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yay., İstanbul, 2004.
- Pontus Meselesi*, Hazırlayan: Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No.: 68, Ankara, 1995.
- Rodrique, Aron, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, Çev.: İbrahim Yıldız, Ayraç Yay., Ankara, 1997.
- Schick, İrvin Cemil, "Osmanlılar Azınlıklar ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, Sayı 29, İstanbul, Mayıs 1986.
- Simeon, *Tarihte Ermeniler 1608-1619*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 1999.
- Şahin, M. Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 1996.
- Şimşir, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yay., Ankara, 1985.
- Umar, Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarını Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yay., İstanbul, 2002.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 3, (1922-1944), Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.
- Yetkin, Çetin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, Gözlem Yay., İstanbul, 199